

УДК 316.6:159.9:355.45(477)

DOI 10.32755/sjeducation.2025.02.206

ЦИВІЛЬНА ОБОРОНОЗДАТНІСТЬ: МІЖДИСЦИПЛІНАРНІ ВИМІРИ НАУКОВОЇ ПРОБЛЕМИ

Шимко Віталій Артурович,

доктор психологічних наук, професор,
професор кафедри професійної психології,
Національна академія Служби безпеки України
(03066, м. Київ, вул. М. Максимовича, 22,

e-mail: shymko@outlook.com)

ORCID: 0000-0003-4937-6976

Researcher ID: C-8373-2017

Scopus Author ID: 5720-4110-630

У статті обґрунтовано доцільність наукового розроблення поняття «цивільна обороноздатність» у контексті повномасштабної та гібридної війни, що ведеться проти України. Актуальність теми визначається потребою, що зростає, в осмисленні ролі цивільного населення у структурі національного спротиву та забезпеченні життєстійкості суспільства в умовах тривалих загроз. Метою дослідження є формулювання міждисциплінарної концептуальної рамки нового терміну, а також визначення його змістового наповнення, структурних компонентів та зв'язків із суміжними категоріями у сфері соціальних, поведінкових і безпекових наук.

Для досягнення поставленої мети застосовано методи концептуального аналізу, систематизації, порівняльно-термінологічного розгляду, елементів структурно-функціонального моделювання та синтезу міждисциплінарних підходів. Особливу увагу приділено феноменологічному вивченню психологічних, соціокультурних, аксіологічних і поведінкових детермінант обороноздатності цивільного населення.

У результаті проведеного дослідження запропоновано авторське визначення поняття «цивільна обороноздатність» як інтегративної якості індивідів і спільнот, що виявляється у здатності чинити усвідомлений, вмотивований та морально обґрунтований спротив агресору шляхом мобілізації ціннісних, пізнавальних, вольових, комунікативних і соціально-організаційних ресурсів. Окреслено шість базових компонентів структури феномену, а саме: ціннісно-мотиваційний, когнітивний, емоційно-вольовий, соціальний, комунікативний і поведінковий. Також запропоновано адаптивно-мобілізаційну модель їх взаємодії. Здійснено відмежування цього поняття від суміжних термінів – таких як психологічна стійкість, мобілізаційна готовність, самоорганізація та опір – з позицій змістової ємності та функціонального призначення.

Практична цінність отриманих результатів полягає в можливості застосування запропонованої концептуалізації в розробленні нормативних актів, освітніх програм, психодіагностичних інструментів і стратегічних документів, орієнтованих на підвищення життєстійкості населення та ефективної організації національного спротиву. Підсумки дослідження окреслюють перспективи подальших емпіричних розвідок, спрямованих на операціоналізацію конструкції, адаптацію методик вимірювання та інтеграцію обороноздатності у ширший контекст безпекових політик.

Ключові слова: *цивільна обороноздатність, психологія спротиву, життєстійкість, соціальна мобілізація, національна безпека, поведінкові реакції, ціннісна орієнтація, ідентичність, міждисциплінарний підхід.*

CIVIL RESISTANCE CAPABILITY: INTERDISCIPLINARY DIMENSIONS OF A SCIENTIFIC PROBLEM

Shymko Vitalii,

Doctor of Sciences (Psychology), Professor,
Professor of Professional Psychology Department,
National Academy of the Security Service of Ukraine
(22 Mykhaila Maksymovycha Street, Kyiv, 03066, Ukraine,
email: shymko@outlook.com)
ORCID: 0000-0003-4937-6976
Researcher ID: C-8373-2017
Scopus Author ID: 5720-4110-630

This article substantiates the necessity of scholarly development of the concept of “civil resistance capability” in the context of the full-scale and hybrid war waged against Ukraine. The relevance of the topic stems from the growing need to conceptualize the role of the civilian population in the architecture of national resistance and in ensuring the resilience of society under prolonged threats. The aim of the study is to formulate an interdisciplinary conceptual framework for this new term and to determine its semantic content, structural components, and its connections with related categories in the fields of social, behavioral, and security sciences.

To achieve the stated objective, the research applies methods of conceptual analysis, systematization, comparative-terminological review, elements of structural-functional modeling, and interdisciplinary synthesis. Particular attention is paid to the phenomenological exploration of psychological, sociocultural, axiological, and behavioral determinants of the civilian population's resistance capacity.

The study proposes an original definition of “civil resistance capability” as an integrative quality of individuals and communities, manifested in the ability to offer conscious, motivated, and morally grounded resistance to an aggressor by mobilizing value-based, cognitive, volitional, communicative, and socio-organizational resources. Six basic structural components of the phenomenon are outlined: value-motivational, cognitive, emotional-volitional, social, communicative, and behavioral. An adaptive-mobilizational model of their interaction is

proposed. The concept is distinguished from related terms such as psychological resilience, mobilizational readiness, self-organization, and resistance by examining its semantic capacity and functional designation.

The practical value of the results lies in the applicability of the proposed conceptualization to the development of legal frameworks, educational programs, psychodiagnostic tools, and strategic documents aimed at enhancing societal resilience and organizing national resistance effectively. The study's conclusions identify prospects for future empirical investigations focused on the operationalization of the construct, adaptation of measurement methodologies, and integration of resistance capability into broader security policies.

Key words: *civil resistance capability, psychology of resistance, resilience, social mobilization, national security, behavioral responses, value orientation, identity, interdisciplinary approach*

Постановка проблеми. З 2014 року, а особливо після початку повномасштабного вторгнення Російської Федерації в Україну 2022 року, цивільне населення України опинилося в епіцентрі воєнних дій, зазнаючи значних втрат, руйнувань та психологічного тиску (PAX for Peace, 2025). Ці обставини висвітлили необхідність переосмислення ролі громадян у забезпеченні національної безпеки та оборони. Зросла увага до здатності цивільного населення протистояти загрозам, підтримувати функціонування суспільства та сприяти обороноздатності держави (Center for Civilians in Conflict, 2023).

У відповідь на виклики війни українське суспільство демонструє високий рівень самоорганізації, волонтерства, горизонтального лідерства та психологічної стійкості, що засвідчують формування нових світоглядних орієнтацій (Bennet, 2024). У науковому дискурсі з'являються нові концепти, які вимагають аналітичного осмислення, зокрема «національна резильєнтність» та «громадянська участь в обороні» (Clark, 2024).

Попри практичну значущість феномен цивільної участі в обороні країни все ще не має чітко визначеного наукового статусу. Дефініційний вакуум, зокрема щодо поняття «цивільна обороноздатність», гальмує як теоретичне осмислення, так і розроблення прикладних моделей взаємодії держави й громадянського суспільства у сфері безпеки (Kimhi et al., 2023).

Уведення до наукового обігу поняття «цивільна обороноздатність» дозволить систематизувати знання про немілітарні аспекти спротиву, визначити стратегії формування психологіч-

ної готовності громадян до дій в умовах загроз, а також сприяти міждисциплінарному діалогу щодо структури національної безпеки (Clark, 2024; PAX for Peace, 2025).

Формулювання цілей статті (постановка завдань). Метою цієї статті є сформулювати концептуальну рамку нового міждисциплінарного поняття «цивільна обороноздатність» та обґрунтувати його актуальність і змістову ємність у контексті соціальних і поведінкових наук. Враховуючи складність та багатогранність цього феномену, стаття ставить за мету окреслити теоретичні та практичні межі поняття «цивільна обороноздатність», забезпечивши таким чином важливий внесок у розвиток наукового дискурсу про національний спротив (Bodas, Peleg, Stolerio, & Adini, 2022).

Завдання статті:

1. *Проаналізувати еволюцію та обмеження суміжних концептів.* Вивчення таких понять, як «готовність до спротиву», «стійкість» і «мобілізація», зокрема їхньої еволюції в контексті сучасних глобальних та локальних криз, дозволить більш точно визначити роль та межі «цивільної обороноздатності» (Kushnir, Nagurney & Konrad, 2024).

2. *Визначити місце «цивільної обороноздатності» в системі понять національної безпеки, психології та соціології.* У рамках цього завдання буде проаналізовано, як поняття «цивільна обороноздатність» співвідноситься з іншими ключовими категоріями національної безпеки, а також як воно вписується в дослідження в галузі психології та соціології (Heath-Kelly, 2025).

3. *Запропонувати структурну модель та компоненти обороноздатності цивільного населення.* Стаття намагатиметься розробити та представити модель, яка розкриває основні компоненти цивільної обороноздатності. Це дозволить здійснити цілісне уявлення про індивідуальні та колективні аспекти громадянського спротиву.

4. *Окреслити міждисциплінарні виміри аналізу досліджуваного феномена.* Це завдання спрямоване на детальне визначення міждисциплінарних підходів, які дозволяють провести глибокий аналіз «цивільної обороноздатності», залучаючи методи та концепції з різних наукових дисциплін (психологія, соціологія, політичні науки, культурологія).

Аналіз останніх досліджень і публікацій дозволяє розкрити класичний понятійний апарат за проблематикою нашого дослідження та здійснити аналіз суміжних концептів. Отже, розглянемо основні суміжні концепти, що лежать в основі поняття «цивільна обороноздатність», а саме «готовність до спротиву», «психологічна стійкість», «соціальна згуртованість», «самоорганізація» та «національна мобілізація». Аналіз кожного з них дозволить виявити сильні сторони й обмеження поточних термінологічних підходів, а також визначити їхнє місце в системі категорій, що описують соціальні й психологічні феномени у контексті національного спротиву.

«Готовність до спротиву»: психологічні та соціально-поведінкові аспекти. Готовність до спротиву є одним з найбільш важливих концептів для дослідження цивільної обороноздатності, оскільки вона містить як індивідуальні, так і колективні ресурси, необхідні для протистояння зовнішнім загрозам. У психології готовність до спротиву часто визначається як сукупність когнітивних, емоційних і мотиваційних характеристик особистості, що забезпечують здатність долати стресові ситуації та зберігати функціонування в умовах загрози (Heath-Kelly, 2025). У соціальних науках це поняття розширюється до опису колективних механізмів мобілізації ресурсів, координації дій серед членів суспільства і формування соціальної підтримки.

«Психологічна стійкість»: адаптивний ресурс особистості в умовах ризику. Психологічна стійкість визначається як здатність індивіда зберігати або відновлювати психологічну рівновагу після пережитих стресових чи травматичних подій. Вона є ключовим компонентом готовності до спротиву, оскільки дозволяє людині адаптуватися до умов високого ризику та змінюваної обстановки. Адаптивність особистості, зокрема її здатність до регуляції емоцій і психічного стану в кризових ситуаціях, має велике значення для ефективності національного спротиву. Психологічна стійкість активно досліджується у контексті військової психології та соціальної психології (Kushnir, Nagurney & Konrad, 2024).

«Соціальна згуртованість», «самоорганізація», «національна мобілізація». Соціальна згуртованість є важливим компонентом ефективного спротиву, оскільки від рівня єдності між індивідами та соціальними групами залежить здатність до колективних дій у часи кризи. Вона базується на таких принципах, як довіра, співпраця та взаємопідтримка. Самоорганізація своєю чергою є здатністю окремих осіб та груп організовувати свою діяльність без централізованого управління, що має велике значення для мобілізації в умовах невизначеності чи відсутності ресурсів (Bodas, Peleg, Stolerio & Adini, 2022). Національна мобілізація є надзвичайно важливим аспектом державної політики в умовах війни, оскільки вона передбачає не тільки формальну організацію ресурсів, але й активізацію цивільного потенціалу в межах соціуму, що значно збільшує здатність суспільства протистояти агресору.

Порівняльний аналіз: переваги та обмеження наявних термінологічних підходів. Порівняння цих понять дозволяє визначити переваги та обмеження кожного з підходів у контексті дослідження «цивільної обороноздатності». Так, поняття «готовність до спротиву» має чітке психологічне коріння, однак обмежене в аспекті соціального аспекту і колективної мобілізації. Психологічна стійкість має велику важливість у контексті індивідуальної витривалості, але не завжди враховує групові чи соціальні механізми взаємодії. Соціальна згуртованість і самоорганізація, з іншого боку, безпосередньо пов'язані із соціально-поведінковими аспектами, проте часто не враховують індивідуальний психологічний ресурс.

Системне розуміння проблемного поля. У цій частині статті пропонується поглиблене системне розуміння феномену «цивільної обороноздатності», що охоплює три основні виміри: психодинамічний, соціокультурний та історико-цивілізаційний. Це дозволяє розглядати не лише індивідуальні аспекти, а й соціальні та культурні контексти, у яких цей феномен розгортається.

Психодинамічний вимір: взаємодія мотиваційних, афективних та вольових процесів у контексті загрози. Психодинамічний вимір аналізує внутрішні процеси особистості, які забезпечують здатність до спротиву в умовах стресу та загрози.

Мотивація, афекти та вольові процеси становлять основні компоненти, що визначають готовність людини реагувати на екстремальні ситуації. Мотивація до спротиву базується на потребах самозбереження, соціальної належності та моральних переконаннях. Афективні реакції, включно зі страхом, тривогою та агресією, визначають емоційний стан особистості в момент загрози, а вольові процеси стосуються здатності людини діяти на основі раціональних переконань і стратегій виживання. Психологічні дослідження демонструють, що емоційна обізнаність та здатність до регуляції емоційних станів є критично важливими чинниками психічної стійкості в умовах загрози (Yurchuk & Lyashch, 2024).

Соціокультурний вимір: значення колективних наративів, символів, ритуалів спротиву. Соціокультурний вимір цивільної обороноздатності акцентує увагу на колективних наративах, символах і ритуалах, які сприяють формуванню групових ідентичностей і спільної мотивації до спротиву. Суспільства, що перебувають у стані національного спротиву, часто використовують певні культурні символи (наприклад, героїчні образи, національні герої, історичні події) для мобілізації громадян і формування наративу, що підтримує їхню здатність до самоорганізації та боротьби за збереження національної ідентичності. Колективна пам'ять та емоційне переживання історичних травм є важливими для соціального згуртування і мотивації дії (Bouchat & Rimé, 2018). Символіка й ритуали спротиву, такі як обрядові дії, публічні зібрання або меморіальні практики, виконують функцію відновлення спільної етичної рамки та сприяють мобілізації (Quamruzzaman, 2015).

Історико-цивілізаційний вимір: традиції оборони, героїчного дискурсу, досвід національного самозбереження. Історико-цивілізаційний вимір досліджує, як історичні традиції оборони і героїчного дискурсу впливають на сприйняття загроз і готовність до спротиву. Багато народів і цивілізацій мають у своєму культурному багажі спільні наративи про героїчний опір загарбникам, що стає основою для формування ідентичності та національної свідомості в умовах війни. У контексті України історична пам'ять про боротьбу за незалежність, под-

виги героїв спротиву в різні історичні етапи (від козацької доби до Революції Гідності та сучасної війни з Росією) відіграє визначальну роль у формуванні колективної готовності до захисту державності (Plokhyy, 2024). Такий історичний наратив сприяє консолідації суспільства у кризові періоди.

Психологія спротиву в контексті ідентичності. Формування психологічної готовності до спротиву вимагає розгляду особистісної і колективної ідентичності як центрального чинника внутрішньої мотивації до опору. Ідентичність не лише визначає уявлення людини про себе, але й задає рамку цінностей, у межах якої оцінюються моральні дилеми війни та вибору поведінки в умовах загрози.

Національна, громадянська, локальна та екзистенційна ідентичність. Ідентичність є багатовимірною конструкцією, що охоплює рівні від національного до екзистенційного:

– *Національна ідентичність* формує базу лояльності до держави, історії, культури й мови. У кризових ситуаціях вона посилює готовність до колективного спротиву (Bar-Tal, 2013).

– *Громадянська ідентичність* акцентує на правових і моральних зобов'язаннях індивіда перед суспільством, формуючи мотивацію до дій у межах легітимних структур (Huddy & Khatib, 2007).

– *Локальна ідентичність*, зокрема належність до спільноти або конкретного регіону, часто стимулює участь в ініціативах територіального захисту, особливо на рівні громад (Tomaneu, 2013).

– *Екзистенційна ідентичність* постає в умовах граничного досвіду – коли загроза ставить під сумнів саму можливість суб'єктності. У таких ситуаціях людина переосмислює свою місію, сенс буття та приймає свідоме рішення чинити опір як форму збереження людської гідності (Frankl, 2006/2020).

Психологія вибору між покорою, втечею, адаптацією та спротивом. У ситуації загрози суб'єкт здійснює морально-психологічний вибір між різними поведінковими сценаріями:

– *Покора* часто виникає як стратегія виживання, пов'язана з втратою надії або вірою в домінування сили противника.

– *Втеча* (як фізична або психологічна дистанція) є способом уникнення небезпеки, але водночас зменшує соціальний капітал спротиву.

– *Адаптація* полягає у зміні ролі, контексту або ідеологічних орієнтирів з метою збереження психічної рівноваги, навіть якщо це вимагає компромісу з власними цінностями (Yang & Zhang, 2023).

– *Спротив* потребує інтеграції ідентичності з переконанням у власній суб'єктності, моральної обґрунтованості й відчуття належності до більшої цілі. Вибір спротиву має потужну етичну компоненту, яка ґрунтується на переконанні в правомірності захисту (Staub, 2013).

Ідентичність посідає ключову роль у формуванні моральної готовності до оборони, адже виконує роль внутрішнього морального компаса. Вона структурує уявлення про те, що є «правильним» у межах національного або екзистенційного проекту. Дослідження свідчать, що ті, хто мають чітко усвідомлену національну або громадянську ідентичність, демонструють вищу готовність до дій у межах колективної безпеки, включно з ризикованими формами спротиву (Myadar & Dempsey, 2021). Моральна готовність є не лише функцією переконань – вона ґрунтується на ціннісному переживанні себе як суб'єкта, відповідального перед історією та спільнотою.

Робоче визначення поняття «цивільна обороноздатність». Далі ми пропонуємо авторське означення цього поняття як інтегральної міждисциплінарної конструкції. У контексті міждисциплінарного підходу до осмислення феномену спротиву цивільного населення під час загроз і воєнних дій поняття «цивільна обороноздатність», на наш погляд, доцільно розглядати як інтегральну категорію, що синтезує знання з психології, соціології, безпекознавства, політичної науки, педагогіки та права (Wagnsson, Sperling, & Hallenberg, 2009).

Цивільна обороноздатність — це багаторівнева та динамічна здатність громадянського суспільства до організованого, морально й психологічно мотивованого протистояння зовнішній агресії та внутрішнім загрозам, яка виявляється в готовності окремих осіб, соціальних груп та інституцій до активної

участі в оборонних і підтримувальних діях, незалежно від прямої військової залученості.

Це поняття містить як індивідуальні компоненти (психологічна готовність, ціннісна мотивація, стресостійкість), так і колективні (соціальна згуртованість, мережеві взаємодії, довіра до інституцій), що формуються в умовах загальнонаціонального опору, інформаційного впливу та загроз життєздатності держави (Deiaco, 2024).

Смислові ядра: ціннісна орієнтація, психологічна стійкість, соціальна активність, готовність до дій. У структурі поняття «цивільна обороноздатність» можна виділити кілька смислових ядер, що відображають головні виміри цього феномена:

– *Ціннісна орієнтація* – наявність усвідомленої установки на збереження національної суб'єктності, свободи, гідності та суверенітету. Вона виступає морально-етичною базою спротиву, що спирається на колективну ідентичність та екзистенційне переживання спільної відповідальності (Staub, 2013).

– *Психологічна стійкість* – здатність особистості або спільноти адаптуватися до надзвичайних обставин, діяти ефективно в умовах загрози, підтримувати самоконтроль, кооперацію та раціональність мислення (Bonanno, 2004; Masten & Narayan, 2012).

– *Соціальна активність* – готовність долучатися до ініціатив, спрямованих на захист, підтримку інших, організацію волонтерської, інформаційної, медійної, логістичної чи комунікаційної допомоги в межах громадянського простору.

– *Готовність до дій* – прагматичний компонент, що виявляється в конкретних навичках, знаннях і установках щодо алгоритмів дій у кризових ситуаціях, тобто в наявності відповідної підготовки до участі у спротиві (неозброєному чи збройному), організації безпеки, допомоги іншим тощо.

Система відмінностей від суміжних понять. Щоб уникнути концептуальної плутанини, слід чітко розмежувати «цивільну обороноздатність» із суміжними, хоча й дотичними поняттями. Найбільш принципові відмінності узагальнено у таблиці 1.

Таблиця 1 – Відмінності «цивільної обороноздатності» від дотичних концептів

Поняття	Сутність	Відмінність від цивільної обороноздатності
Опір	Активна дія протидії агресії, окупації або насиллю	Описує фактичну дію, обороноздатність містить ментальні та інституційні компоненти
Оборона	Сукупність заходів для захисту території, населення	Має здебільшого інституційно-військову форму
Мобілізація	Організований процес приведення ресурсів у готовність	Є лише частковим механізмом реалізації обороноздатності
Психологічна готовність	Наявність внутрішніх ресурсів діяти в складних умовах	Входить до складу обороноздатності, але не охоплює соціальний вимір

Таким чином, цивільна обороноздатність — це не просто здатність до спротиву, а комплексна система інтегрованої готовності, яка функціонує в соціально-психологічному, організаційному і культурному вимірах.

Структура поняття: основні компоненти. Цивільна обороноздатність як багатовимірна категорія передбачає внутрішню структурованість. Вона стосується низки психологічних, соціальних та поведінкових складових, що в сукупності забезпечують готовність цивільного населення до ефективного реагування в умовах воєнної загрози. Нижче подано аналітичний опис ключових компонентів цієї структури.

Ціннісно-мотиваційний компонент. Цей компонент формує внутрішню етичну й патріотичну основу спротиву. Його ядро — орієнтація на вищі соціальні цінності: свободу, гідність, національну незалежність, відповідальність перед спільнотою. Саме ціннісна інтеграція стимулює мотивацію до залучення у спротив не як реакцію страху, а як вияв морального вибору (Staub, 2013; Schwartz, 2011). Мотиваційна складова

забезпечує стійкість до апатії, фрустрації та зовнішнього тиску, підсилюючи внутрішню рішучість.

Когнітивний компонент. Цей компонент охоплює здатність осмислювати загрози, аналізувати ситуації, розпізнавати дезінформацію, приймати виважені рішення. Високий рівень когнітивної зрілості дозволяє громадянам не піддаватися паніці, зберігати критичне мислення та адаптивну гнучкість (Mikulincer & Shaver, 2016). Когнітивна компетентність також стосується розуміння алгоритмів дій у кризових умовах.

Емоційно-вольовий компонент. Цей компонент відображає здатність до емоційної регуляції та мобілізації волі. Він критично важливий у ситуаціях невизначеності та загрози, коли необхідно зберігати витримку, витривалість і готовність діяти в умовах стресу. Дослідження свідчать, що саме поєднання афективної стабільності та волі до дії забезпечує здатність до активного спротиву (Bonanno, 2004; Masten & Narayan, 2012).

Соціальний компонент. Цей вимір містить рівень соціальної інтегрованості індивіда, його участь у горизонтальних мережах взаємодопомоги, наявність довіри до інституцій та спільнот. Саме соціальний капітал стає базою колективної стійкості (Putnam, 2000). Колективна дія є не менш важливою, ніж індивідуальна готовність — вона сприяє згуртованості, ефективній самоорганізації та зміцненню морального духу.

Комунікативний компонент. Він охоплює як навички міжособистісної взаємодії, так і здатність до інформаційного самоозброєння. Комунікативна компетентність дозволяє підтримувати зв'язки в умовах ізоляції, доносити перевірену інформацію, діяти в умовах інформаційної загрози. Вона критично важлива для протидії дезінформації, збереження єдності та формування довіри (Deiaco, 2024).

Поведінковий компонент. Цей компонент є виявом усіх інших у вигляді конкретних дій, рішень та вчинків. Він охоплює готовність брати участь у спротиві, волонтерстві, самоорганізації, навчанні навичок виживання, підтримці інших. Поведінкові вияви стають мірилом наявності обороноздатності в практичному сенсі. Саме поведінка — те, що забезпечує реальний ефект для виживання та спротиву (Bandura, 2001).

Аналіз взаємозв'язків між компонентами дозволяє створити уявлення щодо *адаптивно-мобілізаційної моделі обороноздатності*. Тобто всі зазначені вище компоненти функціонують як єдина адаптивно-мобілізаційна система:

- *ціннісні орієнтації* формують мотиваційну основу;
- *когнітивні механізми* забезпечують орієнтацію в ситуації;
- *емоційно-вольовий рівень* дозволяє діяти попри страх і тиск;
- *соціальні та комунікативні ресурси* створюють мережу підтримки;
- *поведінка* стає матеріалізацією готовності до спротиву.

Ця модель дозволяє розглядати обороноздатність як динамічну систему, що реагує на зовнішні виклики через мобілізацію внутрішніх (індивідуальних) і зовнішніх (соціальних) ресурсів.

Міждисциплінарні виміри дослідження цивільної обороноздатності. Цивільна обороноздатність є складним міждисциплінарним феноменом, який не може бути вичерпно охоплений винятково в межах однієї галузі знань. Її концептуалізація потребує інтеграції психологічного, соціального, культурного, політичного, інформаційного, ціннісного та поведінкового вимірів. Кожен з них репрезентує специфічну перспективу аналізу, що дозволяє сформувати повну картину адаптаційно-мобілізаційної спроможності цивільного населення.

Психологічний вимір. У психологічному аспекті обороноздатність розглядається як сукупність внутрішніх ресурсів особистості: мотиваційних установок, емоційної регуляції, когнітивної компетентності, стресостійкості, афективної стабільності. Цей вимір дозволяє виявити механізми прийняття рішення щодо спротиву, способи подолання екзистенційної тривоги, а також шляхи підтримання моральної ідентичності в умовах загрози (Bonanno, 2004; Masten & Narayan, 2012).

Соціологічний вимір. Соціологічна перспектива зосереджується на аналізі структур солідарності, горизонтальних мереж взаємодопомоги, соціального капіталу, колективної дії та довіри до інституцій. Вивчення механізмів соціальної згуртованості та самоорганізації дозволяє краще зрозуміти, як суспільства формують колективну здатність до спротиву (Putnam, 2000; Durkheim, 1982).

Культурологічний вимір. Цей вимір охоплює аналіз символічного поля спротиву: історичних наративів, героїчних міфів, ритуалів, колективної пам'яті. Культура виступає середовищем трансляції сенсів, які легітимізують оборонну поведінку, закріплюють ідентичність та підтримують почуття історичної місії (Assmann, 2011; Ricoeur, 2004). Через культурні коди відбувається мобілізація ціннісного резонансу.

Політологічно-безпековий вимір. У цьому контексті обороноздатність розглядається як елемент ширшої парадигми національної безпеки, зокрема у межах концепції «всеохопної оборони» (total defence). Акцент робиться на ролі державної політики, нормативного регулювання, стратегічної комунікації та легітимації участі громадян у спротиві (Deiaco, 2024; Wagnsson et al., 2009).

Інформаційно-комунікативний вимір. Цей аспект фокусується на спроможності до орієнтації в інформаційному середовищі, фільтрації дезінформації, збереженні когнітивної автономії та мобілізації комунікативних ресурсів. В умовах гібридної війни інформаційна обороноздатність стає критично важливою (Heath-Kelly, 2025).

Аксіологічний вимір. Аксіологічна перспектива дозволяє осмислити обороноздатність як вияв певного ціннісного порядку. Вона фіксує не лише те, що люди роблять у кризі, а чому вони це роблять – на основі яких засад морального вибору, ідеалів, уявлень про добро, справедливість, спільне благо (Schwartz, 2011; Staub, 2013). Саме цей вимір дозволяє інтерпретувати спротив як етичну позицію, а не тільки як адаптаційну реакцію.

Поведінковий вимір. Поведінкова перспектива зосереджується на конкретних формах залученості: участі у волонтерських ініціативах, навчанні цивільного захисту, актах непокори, допомозі іншим, підтримці армії. Поведінковий аналіз дозволяє виявити реальний рівень активності та ефективності мобілізаційних процесів у суспільстві (Bandura, 2001).

Здійснимо огляд перспектив методологічної інтеграції. Інтеграція міждисциплінарних підходів щодо дослідження обороноздатності можлива на основі таких методологічних стратегій:

– *Системний підхід*, що розглядає обороноздатність як цілісну структуру взаємодіючих елементів на індивідуальному, груповому та інституційному рівнях (Bertalanffy, 1968).

– *Ціннісний підхід*, який ставить у центр аналізу моральні засади дії, спрямовані на захист спільноти, як етичну імперативу та культурну норму (Schwartz, 2011; Assmann, 2011).

– *Структурно-функціональний підхід*, що дозволяє дослідити соціальні ролі, механізми інтеграції, стабілізації та мобілізації, які забезпечують збереження суспільної цілісності в умовах кризи (Parsons, 1951).

Подальші дослідження. Концептуалізація *цивільної обороноздатності* як міждисциплінарної категорії відкриває широкий спектр напрямів для подальшого наукового опрацювання. Основні вектори досліджень стосуються як теоретико-методологічного вдосконалення, так і практичної реалізації нових підходів в умовах воєнної загрози та відновлення національного потенціалу.

Операціоналізація конструкції для емпіричних досліджень. Першочерговим завданням є розроблення узгоджених індикаторів, які дозволяють вимірювати рівень цивільної обороноздатності на індивідуальному, груповому та комунальному рівнях. Для цього необхідна трансформація концептуальних компонентів (ціннісного, когнітивного, емоційного тощо) у формалізовані змінні. Підходи до операціоналізації можуть спиратися на мультидоменні моделі (наприклад, адаптація шкал громадянської відповідальності, соціальної згуртованості, моральної сміливості тощо) (Masten & Narayan, 2012; Staub, 2013).

Побудова психодіагностичних інструментів. Розроблення валідних психометричних інструментів для діагностики обороноздатності дозволить не лише проводити моніторинг психологічної готовності населення, але й своєчасно виявляти зони вразливості. Йдеться про створення стандартизованих опитувальників, шкал, інтерв'ю, проєктивних методик, які оцінюють здатність до спротиву, моральну автономію, емоційну регуляцію, схильність до альтруїстичної поведінки в екстремальних умовах (Bonanno, 2004; Bandura, 2001). Такі інструменти мають бути чутливими до культурних контекстів

та відповідати етичним стандартам роботи з населенням, яке переживає травму війни.

Створення програм підготовки населення до спротиву з урахуванням отриманих висновків. Аналіз змістових компонентів обороноздатності дозволяє сформувати основу для програмно-методичного забезпечення навчання цивільного населення. Йдеться не лише про надання знань та навичок, а й про формування внутрішньої мотивації, солідарності, критичного мислення, стресостійкості, комунікативної гнучкості – тобто психологічної та соціальної зрілості в контексті оборони (Deiaco, 2024; Heath-Kelly, 2025). Навчальні програми мають враховувати вікову, професійну, територіальну специфіку, а також потенціал лідерства на рівні громад.

Визначення зон ризику та потенціалу в громадах. Окремий напрям – це просторовий аналіз соціально-психологічного потенціалу громад. На основі виявлення факторів ризику (низький рівень довіри, депривація, маргіналізація, інформаційна вразливість) та наявних ресурсів (інституційна підтримка, культурна згуртованість, активний громадський сектор) можуть бути сформовані локальні карти обороноздатності. Це дозволить більш ефективно спрямовувати ресурси, розробляти цільові стратегії, адаптовані до потреб конкретних регіонів (Putnam, 2000; Wagnsson et al., 2009).

Висновки. Узагальнюючи результати проведеного міждисциплінарного теоретико-методологічного аналізу, варто констатувати доцільність і наукову обґрунтованість введення до українського наукового та експертно-аналітичного дискурсу нового поняття – *цивільна обороноздатність*. У сучасних умовах повномасштабної збройної агресії та затяжного характеру воєнної загрози питання обороноздатності більше не може залишатися винятково прерогативою сектору безпеки й оборони держави. Ефективний національний спротив потребує чіткого усвідомлення ролі цивільного населення в обороні державності, що вимагає адекватного концептуального й термінологічного забезпечення.

Наукова новизна дослідження полягає у:

- системному осмисленні поняття «цивільна обороноздатність» як цілісного, міждисциплінарного та багаторівневого феномену, що охоплює психологічну, організаційну, нормативну, освітню, комунікативну та культурну компоненти;

- виокремленні теоретико-методологічних передумов для конструювання відповідної категоріальної моделі в рамках соціогуманітарного знання;

- формулюванні базових ознак цивільної обороноздатності як особливої форми стійкості цивільного суспільства до екзистенційних загроз;

- виявленні аналітичного дефіциту в наявних безпекових доктринах, що зумовлює потребу в концептуальному доповненні актуального науково-політичного інструментарію.

Практична значущість запропонованого концепту виявляється у трьох головних напрямках:

1. *Державна політика*: дає підґрунтя для розроблення та впровадження стратегічно орієнтованих програм підготовки цивільного населення до участі в національному спротиві.

2. *Безпекові стратегії*: забезпечує новий вектор аналізу стійкості суспільства до гібридних і тотальних форм агресії з урахуванням людського чинника, когнітивних вразливостей та психологічної готовності.

3. *Науковий дискурс*: відкриває перспективу для формування нового міждисциплінарного дослідницького напрямку в межах психології, соціології, антропології, політології, культурології та наук про безпеку.

З урахуванням викладеного можна стверджувати, що поставлена в дослідженні мета – актуалізація цивільної обороноздатності як наукової проблеми – досягнута повною мірою. Результати аналізу дозволили не лише окреслити теоретичні підвалини нової категорії, але й визначити вектори її подальшої інституалізації в науковому, освітньому та нормативно-правовому полях.

Список використаних джерел

1. Assmann J. Cultural memory and Early civilization: Writing, Remembrance, and Political Imagination. Cambridge : Cambridge University Press, 2011.
2. Bandura A. Social cognitive theory: An agentic perspective. *Annual Review of Psychology*. 2001. Vol. 52. No. 1. P. 1–26.
3. Bar-Tal D. Intractable Conflicts: Socio-Psychological Foundations and Dynamics. Cambridge : Cambridge University Press, 2013.
4. Bennet G. In Ukraine I found the definition of resilience. *The Times*. 2024. February 28. URL: <https://www.thetimes.co.uk/article/gabriella-bennet-column-in-ukraine-daily-acts-of-kindness-resist-every-bomb-jkkpg7vn0>.
5. Bertalanffy von L. General system theory: Foundations, development, applications. New York : George Braziller, 1968. 295 p.
6. Bodas M., Peleg K., Stoler N., Adini B. Understanding societal resilience – Cross-sectional study in eight countries. *Frontiers in Public Health*. 2022. Vol. 10. Art. 883281.
7. Bonanno G. A. Loss, trauma, and human resilience: Have we underestimated the human capacity to thrive after extremely aversive events? *American Psychologist*. 2004. Vol. 59. No. 1. P. 20–28.
8. Bouchat P., Rimé B. National identity and collective memory: A social psychological perspective / in Dinnie M. (Ed.) *Bridging disciplinary perspectives of country image reputation, brand, and identity*. Routledge, 2018. P. 89–103.
9. Clark J. N. Resilience as a "concept at work" in the war in Ukraine: Exploring its international and domestic significance. *Review of International Studies*. 2024. Vol. 50. № 4. P. 720–740. DOI: <https://doi.org/10.1017/S0260210524000305>.
10. The Role of Civil-Military Cooperation in the Protection of Civilians: The Ukraine Experience. Center for Civilians in Conflict, 2023. URL: <https://civiliansinconflict.org/wp-content/uploads/2023/10/The-Role-of-Civil-Military-Cooperation-in-Protection-of-Civilians-The-Ukraine-Experience.pdf>.
11. Deiac H. Rethinking Civil-Military Collaboration: A Relational Practice Approach to Total Defense in Sweden : Doctoral dissertation / Försvarshögskolan (FHS), 2024. 253 p.
12. Durkheim E. The rules of sociological method / ed. by S. Lukes ; transl. by W. D. Halls. New York : Free Press, 1982. (Orig. publ. 1895).
13. Frankl V. E. Man's search for meaning, Boston : Beacon Press, 2020. (Orig. publ. 1946).

14. Heath-Kelly C. "Social defence" and the resilience of the domestic war on terror: A genealogy of social security, national security, and defence. *European Journal of International Security*. 2025. Vol. 10. No. 1. P. 9–26. DOI: <https://doi.org/10.1017/eis.2024.33>.

15. Huddy L., Khatib N. American patriotism, national identity, and political involvement. *American Journal of Political Science*. 2007. Vol. 51. No. 1. P. 63–77. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1540-5907.2007.00237.x>.

16. Kimhi S., Eshel Y., Marciano H., Adini B. Impact of the war in Ukraine on resilience, protective, and vulnerability factors. *Frontiers in Public Health*. 2023. Vol. 11. DOI: <https://doi.org/10.3389/fpubh.2023.1053940>.

17. Kushnir M., Nagurney A., Konrad R. Civilian-military integration in Ukrainian defense supply chain. *Proceedings of the International ISCRAM Conference*. May 2024. DOI: <https://doi.org/10.59297/827z de93>.

18. Masten A. S., Narayan A. J. Child development in the context of disaster, war, and terrorism: Pathways of risk and resilience. *Annual Review of Psychology*. 2012. Vol. 63. P. 227–257. DOI: <https://doi.org/10.1146/annurev-psych-120710-100356>.

19. Mikulincer M., Shaver P. R. Attachment in adulthood: Structure, dynamics, and change. 2nd ed. New York : Guilford Press, 2016.

20. Myadar O., Dempsey K. E. Making and unmaking refugees: Geopolitics of social ordering and struggle within the global refugee regime. *Geopolitics*. 2021. Vol. 27. No. 2. P. 367–374. DOI: <https://doi.org/10.1080/14650045.2021.1924552>.

21. Parsons T. The social system. London : Routledge, 1951.

22. Protection of Civilians Ukraine Briefings. PAX for Peace, 2025. URL: <https://paxforpeace.nl/wp-content/uploads/sites/2/2025/05/2503-UKR3-Resistance.pdf>.

23. Plokhly S. The history of Ukraine: The land and its people. Oxford : Oxford University Press, 2024.

24. Putnam R. D. Bowling alone: The collapse and revival of American community. New York : Touchstone Books/Simon & Schuster, 2000. DOI: <https://doi.org/10.1145/358916.361990>.

25. Ricoeur P. Memory, history, forgetting / transl. by K. Blamey, D. Pellauer. Chicago : University of Chicago Press, 2004.

26. Quamruzzaman A. Rituals of violence in armed movements: Evidence from Bangladesh. *McGill Sociological Review*. 2015. Vol. 5. P. 43–56. URL: <https://mcsr.mcgill.ca/article/view/3>.

27. Schwartz S. H. Studying Values: Personal Adventure, Future Directions. *Journal of Cross-Cultural Psychology*. 2011. Vol. 42. No. 2. P. 307–319. DOI: <https://doi.org/10.1177/0022022110396925>.

28. Staub E. The roots of goodness and resistance to evil: Inclusive caring, moral courage, altruism born of suffering, active bystandership, and heroism. Oxford : Oxford University Press, 2013.

29. Tomaney J. Parochialism – a defence. *Progress in Human Geography*. 2013. Vol. 37. No. 5. P. 658–672. DOI: <https://doi.org/10.1177/0309132512471235>.

30. Wagnsson C., Sperling J., Hallenberg J. (Eds.). European security governance: the European Union in a Westphalian world. London : Routledge, 2009. DOI: <https://doi.org/10.4324/9780203875971>.

31. Yang N., Zhang R. Under threat: Emotional and behavioral responses to occupational identity threat. *Journal of Management & Organization*. 2023. Vol. 29. No. 3. P. 464–480. DOI: <https://doi.org/10.1017/jmo.2021.53>.

32. Yurchuk S., Lyashch Y. The relationship between emotional intelligence and stress resistance of the individual. *Personality and Environmental Issues*. 2024. Vol. 3. No 1. P. 44–49. DOI: [https://doi.org/10.31652/2786-6033-2024-3\(1\)-44-49](https://doi.org/10.31652/2786-6033-2024-3(1)-44-49).

References

1. Assmann, J. (2011), Cultural memory and Early civilization: Writing, Remembrance, and Political Imagination, Cambridge University Press, Cambridge, available at: <https://doi.org/10.1017/CBO9780511996306>.

2. Bandura, A. (2001), "Social cognitive theory: An agentic perspective", *Annual Review of Psychology*, Vol. 52. No. 1, pp. 1–26, available at: <https://doi.org/10.1146/annurev.psych.52.1.1>.

3. Bar-Tal, D. (2013), Intractable Conflicts: Socio-Psychological Foundations and Dynamics, Cambridge University Press, Cambridge.

4. Bennet, G (2024), "In Ukraine I found the definition of resilience", *The Times*, February 28, available at: <https://www.thetimes.co.uk/article/gabriella-bennet-column-in-ukraine-daily-acts-of-kindness-resist-every-bomb-jkkpg7vn0>.

5. Bertalanffy von, L. (1968), General system theory: Foundations, development, applications, George Braziller, New York.

6. Bodas, M., Peleg, K., Stolero, N. & Adini, B. (2022), "Understanding societal resilience – Cross-sectional study in eight countries", *Frontiers in Public Health*, Vol. 10, Art. 883281, available at: <https://doi.org/10.3389/fpubh.2022.883281>.

7. Bonanno, G. A. (2004), "Loss, trauma, and human resilience: Have we underestimated the human capacity to thrive after extremely aversive

events?", *American Psychologist*, Vol. 59, No. 1, pp. 20–28, available at: <https://doi.org/10.1037/0003-066X.59.1.20>.

8. Bouchat, P. & Rimé, B. (2018), "National identity and collective memory: A social psychological perspective", in M. Dinnie (Ed.), *Bridging disciplinary perspectives of country image reputation, brand, and identity*, Routledge, pp. 89–103.

9. Clark, J. N. (2024), "Resilience as a "concept at work" in the war in Ukraine: Exploring its international and domestic significance", *Review of International Studies*, Vol. 50, No. 4, pp. 720–740, available at: <https://doi.org/10.1017/S0260210524000305>.

10. Center for Civilians in Conflict (2023), *The Role of Civil-Military Cooperation in Protection of Civilians: The Ukraine Experience*, available at: <https://civiliansinconflict.org/wpcontent/uploads/2023/10/The-Role-of-Civil-Military-Cooperation-in-Protection-of-Civilians-The-Ukraine-Experience.pdf>.

11. Deiac, H. (2024), *Rethinking Civil-Military Collaboration: A Relational Practice Approach to Total Defense in Sweden* : Doctoral dissertation, Försvarshögskolan (FHS).

12. Durkheim, E. (1982), *The rules of sociological method*, S. Lukes (Ed.), W. D. Halls (Trans.), Free Press, New York, original work published 1895.

13. Frankl, V. E. (2020), *Man's search for meaning*, Beacon Press, Boston, original work published 1946.

14. Heath-Kelly, C. (2025), "Social defence" and the resilience of the domestic war on terror: A genealogy of social security, national security, and defence", *European Journal of International Security*, Vol. 10, No. 1, pp. 9–26, available at: <https://doi.org/10.1017/eis.2024.33>.

15. Huddy, L. & Khatib, N. (2007), "American patriotism, national identity, and political involvement", *American Journal of Political Science*, Vol. 51, No. 1, pp. 63–77, available at: <https://doi.org/10.1111/j.15405907.2007.00237.x>.

16. Kimhi, S., Eshel, Y., Marciano, H. & Adini, B. (2023), "Impact of the war in Ukraine on resilience, protective, and vulnerability factors", *Frontiers in Public Health*, Vol. 11, available at: <https://doi.org/10.3389/fpubh.2023.1053940>.

17. Kushnir, M., Nagurney, A. & Konrad, R. (2024), "Civilian-military integration in Ukrainian defense supply chain", *Proceedings of the International ISCRAM Conference*, available at: <https://doi.org/10.59297/827zde93>.

18. Masten, A. S. & Narayan, A. J. (2012), "Child development in the context of disaster, war, and terrorism: Pathways of risk and resilience", *Annual Review of Psychology*, Vol. 63, pp. 227–257, available at: <https://doi.org/10.1146/annurev-psych-120710-100356>.

19. Mikulincer, M. & Shaver, P. R. (2016), *Attachment in adulthood: Structure, dynamics, and change*, 2nd ed., Guilford Press, New York.

20. Myadar, O. & Dempsey, K. E. (2021), Making and unmaking refugees: Geopolitics of social ordering and struggle within the global refugee regime, *Geopolitics*, Vol. 27, No. 2, pp. 367–374, available at: <https://doi.org/10.1080/14650045.2021.1924552>.

21. Parsons, T. (1951), *The social system*, Routledge, London.

22. PAX for Peace (2025), Protection of Civilians Ukraine Briefings, available at: <https://paxforpeace.nl/wpcontent/uploads/sites/2/2025/05/2503-UKR3-Resistance.pdf>.

23. Plokhyy, S. (2024), *The history of Ukraine: The land and its people*, Oxford University Press, Oxford.

24. Putnam, R. D. (2000), *Bowling alone: The collapse and revival of American community*, Touchstone Books / Simon & Schuster, New York, available at: <https://doi.org/10.1145/358916.361990>.

25. Ricoeur, P. (2004), *Memory, history, forgetting*, K. Blamey & D. Pellauer (Trans.), University of Chicago Press, Chicago.

26. Quamruzzaman, A. (2015), "Rituals of violence in armed movements: Evidence from Bangladesh", *McGill Sociological Review*, Vol. 5, pp. 43–56, available at: <https://mcsr.mcgill.ca/article/view/3>.

27. Schwartz, S. H. (2011), "Studying Values: Personal Adventure, Future Directions", *Journal of Cross-Cultural Psychology*, Vol. 42, No. 2, pp. 307–319, original work published 2011, available at: <https://doi.org/10.1177/0022022110396925>.

28. Staub, E. (2013), *The roots of goodness and resistance to evil: Inclusive caring, moral courage, altruism born of suffering, active bystandership, and heroism*, Oxford University Press, Oxford.

29. Tomaney, J. (2013), "Parochialism – a defence", *Progress in Human Geography*, Vol. 37, No. 5, pp. 658–672, available at: <https://doi.org/10.1177/0309132512471235>.

30. Wagnsson, C., Sperling, J. & Hallenberg, J. (Eds.) (2009), *European security governance: the European Union in a Westphalian world*, Routledge, available at: <https://doi.org/10.4324/9780203875971>.

31. Yang, N. & Zhang, R. (2023), "Under threat: Emotional and behavioral responses to occupational identity threat", *Journal of Management & Organization*, Vol. 29, No. 3, pp. 464–480, available at: <https://doi.org/10.1017/jmo.2021.53>.

32. Yurchuk, S. & Lyashch, Y. (2024), "The relationship between emotional intelligence and stress resistance of the individual", *Personality and Environmental Issues*, Vol. 3, No 1, pp. 44–49, available at: [https://doi.org/10.31652/2786-6033-2024-3\(1\)-44-49](https://doi.org/10.31652/2786-6033-2024-3(1)-44-49).